

Kefevî'nin Ketâib'inde Ebussuûd Efendi*

Ebussu'ûd Efendi In Kefevi's Ketaib

Betül Çoban¹

ÖZ

Ebussuûd Efendi, Osmanlı devletinin her alanda zirveyi yaşadığı bir dönemde ilmi olarak en önde gelen isimlerden olmuş, şeyhülislamlik gibi mühim bir görevi ifa etmiştir. Şeyhülislamlik ve şeyhülislamlikten önceki görevleri boyunca birçok olayla karşılaşan Ebussuûd, gerek fetvaları gerek fikhî görüşleri ile ulemaya, halka ve devlet erkânına yol göstermiştir. Bu araştırmada Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin, *Ketâib* adlı eseri kapsamında Ebussuûd'un biyografisinin, eserde geçen fetvalarının ve onun görüşlerine yapılan atıfların, ulema ve devlet erkânı ilişkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmayı diğerlerinden farklı kılan husus, çağdaşı tarafından hazırlanan bu eserde Ebussuûd Efendi'nin hayatı ve fetvalarına dair farklı bilgileri tespit etmeye çalışmasıdır. Öncelikli olarak Ebussuûd ile ilgili eserdeki bilgiler ve fetvalar tespit edilmiştir. İkinci adım olarak bu bilgilerin ve fetvaların önceki çalışmalarda yer alıp almadığı araştırılarak, *Ketâib*'deki Ebussuûd ile ilgili nakillerin değeri incelenmiştir. Önceki çalışmalardan farklı olarak; sabînin mahfelde Kur'an-ı Kerim okuması, sabîye ölünün ruhu için Kur'an-ı Kerim okutulması, Kur'an-ı Kerim okuyana 'ahsente' demenin küfrü gerektirdiği bilgilerine ulaşılmıştır. Bunun yanında Ebussuûd'un nezr konusunda İmam Züfer'in görüşü ile fetva vermesi ve padişahın özel hazinesindeki mallar için zekat gerekip gerekmediği fetvasını, Kırım Hanı Devlet Giray'ın sorusu üzerine yazdığı ulaşılan bilgilerdendir.

Anahtar Kelimeler: Ebussuûd, Kefevî, Ketâib, Şeyhülislam, Fetva

ABSTRACT

Ebussuud Effendi was one of the leading figures in Islamology when the Ottoman State was at its peak in every field. He served as Shayk al-Islam, an important position. Ebussuud experienced many incidents during his life—before and during his office. He always guided the clerical, state authority, and common people through his fatwas and fiqh views. The aim of this study was to assess Ebussuud's biography, his fatwas, the references on his views in *Ketaib*, and his relations with the clerical and state authority within the framework of Mahmud b. Süleyman el-Kefevî's book *Ketaib*. What differentiates *Ketaib*, a work prepared by Ebussuud's contemporary, from its counterparts is the author's attempt to provide new information on the life and fatwas of Ebussuud Efendi. First, the information on Ebussuud and his fatwas presented in *Ketaib* was reviewed. Second, the literature was examined to assess whether it included this information and these fatwas,

* Bu makale Betül Çoban'ın Kefevî'nin Ketâib'inde Ebussuûd Efendi'nin Hayatı ve Fikhî Görüşleri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019) isimli yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

!Sorumlu yazar/Corresponding author:

Betül Çoban, Millî Eğitim Bakanlığı,
İstanbul, Türkiye
E-posta: betul.sau@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3682-5621

Başvuru/Submitted: 16.02.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.03.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.04.2020

Kabul/Accepted: 15.08.2020

Atıf/Citation: Çoban Betül. Kefevî'nin Ketâib'inde Ebussuûd Efendi. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/2, (Eylül 2020): 655-680.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.689964>

and the quality of the accounts related to Ebussuud was assessed. The conclusion reached in this paper is that unlike the literature, it is blasphemy for a child to read Quran for the soul of a dead person, and saying "Ahsente" to those who read the Quran leads to infidelity. In addition, Ebussuûd gave the fatwas regarding Imam Zufer's opinion on nazr and whether zakat is required for the goods in the personal treasure of the Sultan at the request of Crimean Khan Devlet Giray.

Keywords: Ebussuud, Kefevi, Ketaib, Shayk al-Islam, Fatwa

EXTENDED ABSTRACT

Ebussuud Efendi is a noted scholar who has held scientific positions in the Ottoman Empire, and many studies have investigated him and his works. He served as shayk al-Islam, an important position. The office of shayk al-Islam reached enormous religious and political importance during the Ottoman Empire. However, it was at the time of Ebussuud Efendi that sheikhs started to lead scientific organizations. They became a type of religious institution in the Ottoman Empire and were regarded as the highest religious and Islamic science authorities during Ebussuud Efendi's appointment in the Kanuni period. Ebussuud Efendi is the shayk al-Islam who remained the longest in the office. He always guided the clericals, state authority, and common people with his fatwas and judicial views. The students he educated became scholars and continued to provide insights into the Muslim people in Ottoman society, as well as into other countries.

The aim of this study is to assess Ebussuud's biography, his fatwas, and references to his views in *Ketaib*, as well as his relations with clericals and the state authority, with reference to Mahmud b. Süleyman Kefevi's book *Ketaib*. Kefevi was a scholar born in the Crimean Peninsula in 926/1519. He worked as a professor, judge, and inspector in the Ottoman State and wrote poetry in Turkish and Arabic. He stated that he wrote *Ketaib* on the grounds that people could not distinguish between the teacher and the student, or the mujtahid and the dignity. For this reason, Kefevi classified the scholars according to their life span, and these classifications ended with Ebu Hanife. This is what differentiates the work in question from other *tabaqat* books and is its fundamental contribution to the studies on the formation of the Hanafi sect. Kefevi included accounts of the written works and the events he witnessed, and the information transmitted verbally in the creation of his work reveals the importance of our study.

That he was one of the most prominent names in Islamic science during the periods of Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566), II. Selim (1566–1574), and III. Murad (1574–1595) brought depth and diversity to his works in various fields, such as fiqh, tafsir, and literature.

This work differs from other studies on Ebussuud Efendi's life and fatwas because we attempt to offer the new information on Ebussuud Efendi's life and fatwas available in *Ketaib*, prepared by his contemporary Kefevi. The originality of the information in the aforesaid work is determined by examining the data and fatwas transmitted by Kefevi, who frequently included Ebussuud Efendi and his fatwas in his book. Our main research question is what type of contribution Kafawi's work makes to individuals who already know about Ebussuud

Efendi. The effects of Ebussuud Efendi's fatwas, his role in the fiqh discussions of his time, and the ulema-state relations are the sub-problems of our study.

Ketaib is the primary source of our study because it features rare biographical information on Kefevi, who was a contemporary of Ebussuud Efendi. First, we present information on Ebussuud and his fatwas. Second, we assess sources regarding Ebussuud by reviewing them to determine whether they include this information and the fatwas. In our assessment of the information on his life, we detected no significant difference between *Ketaib* and Nevizade Atai's first period works, such as *Hadaiku'l-Hakaik*, in the information provided. The only exception to that assessment may be the enmity between Abdullah Berzeş Al-Abadi, and Ramazanzade Mehmed Çelebi. However, Kefevi did not provide detailed information except for Abdullah Berzeş Al-Abadi's discrediting of Ebussuud Efendi. In the problem between Mehmed Çelebi and Ebussuud Efendi, although Kafawi did not mention the fatwa that caused it, he elaborated on the events that occurred after the fatwa and the influence of the various individuals involved in the incidents. Notably, Kanuni Sultan Süleyman changed his previous decision to be in line with the opinion of Ebussuud Efendi.

Ketaib, which has an important place in the literature because it features extensive content, insightful fiqh opinions, and biographical information on the scholars, presents valuable information on the fatwas of Ebussuud Efendi. Different from other studies on the subject, we conclude that according to Ebussuud, it is blasphemy for a child to read the Quran for the soul of a dead person; additionally, saying "Ahsente" to those who read the Quran leads to infidelity. In addition, that Ebussuud gave fatwa regarding Imam Zufer's opinion on nazr is a new fatwa of his that we have not observed in the other studies. It is also among the information that we have obtained that Ebussuud's fatwa regarding the question of whether zakat is required for the goods in the personal treasure of the Sultan was provided at the request of Crimean Khan Devlet Giray.

1. Giriş

Ebussuûd Efendi (ö.982/1574)¹, verdiği fetvalar ve şeyhülislamlik müessesesinin kendisiyle kazandığı konum sebebiyle XVI. asrın önemli siması olmuş bir şahsiyettir. Hayatı, fetvaları ve eserleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.² Bu çalışmada Ebussuûd'un çağdaşı olan Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin (ö.989/1581) “*Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtar*” adlı eserindeki Ebussuûd Efendi'nin hayatı ve fikhî görüşleri ile ilgili bilgiler incelenerek bunların çağdaş çalışmalarda yer alıp almadıkları ayrıca XVI. yüzyıla ait fikhî tartışmalara yansımaları ele alınacaktır. Ketâib, fakihlerin hayatlarına dair nadir bilgilere yer vermesi ve Ebussuûd Efendi ile aynı dönemde yaşamış olan Kefevî tarafından kaleme alınmasıyla çalışmamızın ana kaynağını oluşturmuştur. Kefevî eserinde sadece yazılı kaynaklardan yararlanmamış, şahit olduğu olaylara ve sözlü olarak aktarılan bilgilere de yer vermiştir. Eserin bu özelliği çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Ketâib'de, Ebussuûd Efendi'ye ve fetvalarına sık sık yer vermiştir. Bu bilgi ve fetvaların araştırılması ile eserdeki bilgilerin özgünlüğü tespit edilmiş olacaktır. Eserin Ebussuûd Efendi ile ilgili bilinenlere ne tür katkı sağlayacağı çalışmamızın temel sorusudur. Ebussuûd Efendi'nin fetvalarının etkileri, zamanının fikhî tartışmalarındaki ve ulema-devlet ilişkilerindeki rolü de çalışmamızın alt problemlerindedir.

2. Kefevî ve Ketâib'i

Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, 926/1519'da³ Kırım Yarımadası'nda –günümüzde Ukrayna sınırları içinde yer alan- Kefe şehrinde doğmuş ve ilk eğitimi burada almıştır.⁴ *Ketâib*'de, hocaları; Muhammed b. Abdülvehhâb, Abdurrahman Efendi ve Muhammed b. Abdülkâdir Efendi'nin Ebû Hanîfe'ye uzanan ilmî silsilelerine yer vermiştir.⁵ 961/1553 yılında İstanbul'da Molla Gürânî Medresesi'ne müderris olmuş, daha sonraları Kefe, Sinop ve Gelibolu'da kadılık ve Kefe'de

- 1 Ahmet Akgündüz, “Ebussuûd Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365.
- 2 Örnek olarak şunlar zikredilebilir; Ahmet Akgündüz, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013); Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006); Pehlül Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, (İstanbul : Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012); Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Tefsirindeki Metodu*, (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981); Reşat Öngören, “Ebussuûd'un Tasavvufi Yönü” (Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu, 23-25 Mayıs 1997, 1998) vb.
- 3 Recep Dikici, “Osmanlı Dönemi Sinoplu Alimler ve Edipler”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'la Türk-İslâm Sempozyumu*, 2/728.
- 4 Kefevî, *Ketâib a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtar*, (İstanbul: İrşad Kirabevi, 2017), 1/9; Ahmet Özel, “Kefevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/185.
- 5 Kefevî, *Ketâib*, 1/381-382; Murat Şimşek, “Osmanlı'da Fıkıh Tasavvuf İlişkisi: Kefevî'nin Ketâib'inde Süfiler”, *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, 611-613; Ahmet Özel, “Kefevî”, 185; Mustafa Yavuz, *Kefevî'nin Ketâib'inin İkinci Bölümünün Tenkitli Neşri ve Bu Bölüm Çerçevesinde Hanefî Mezhebinin Teşekkülü* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 11-15.

müfettişlik yapmıştır.⁶ Kefevî, hem Türkçe hem de Arapça iki dilde de şiirler yazan bir hanefî alimidir.⁷ Bu durum, *Ketâib* adlı eserindeki üslubunda, cümlelerindeki sanatta, Türkçe ve Arapça şiirlerinde kendini göstermektedir. III. Murad'a ithaf ettiği *Ketâib*'i yazma gerekçesi insanların hoca ile öğrenciyi, müctehit ve mukallidi ayıramamalarıdır.⁸ Kefevî, Sinop'taki kadılığından sonra Sinop'a yerleşerek⁹ bir mescit yaptırmış ve eseri *Ketâib*'i burada tamamlayarak 989/1581 senesinde Sinop'ta vefat etmiştir.¹⁰ Kabri de kendi yaptırdığı Kefevî Camii avlusundadır.¹¹

Kefevî'nin *Ketâib* adlı eserini farklı kılan hususlardan belki de en önemlisi, fakihleri Ebu Hanife'ye bağlayan ilmî silsilelere yer vermesidir. *Ketâib*'de fakihlerin alfabetik olarak değil, ilmî silsilelere göre tasnif edilmesi Hanefî mezhebinin oluşumunun incelenmesi bakımından önem taşımaktadır.¹² Eser bu özelliğiyle fakihlerin Hanefî gelenek içerisindeki yerlerinin tespitine yardımcı olmaktadır. Dönemin fikhî tartışmalarına, fakihlerin hayatlarıyla ilgili nadir bilgilere, mutasavvıfların biyografilerine ve ulema devlet erkanı ilişkilerine yer vermesi de eserin değerini artıran özelliklerdendir. *Ketâib*'de konular; 'Unvân (العنوان), Burhân (البرهان), Sultân (السلطان), Erkân (الأركان) ve *Ketâib* (الكتائب) olarak beş başlık altında incelenmiştir. 'Unvân bölümünde; ictihad, müctehid imamlar ve Hanefî ulemasının içtihad ehliyeti¹³, Burhan bölümünde; din, hidâyet, fıkıh, hikmet, millet, şeriat, fıtrat gibi kavramlar¹⁴ ele alınmış, Erkân bölümünde; peygamberlerin hayatları hakkında¹⁵ bilgi verilmiştir. Sultan bölümünde ise Hz. Muhammed (s.a.v)'in içtihad ve tasarrufları teşri' bakımından değerlendirilmiştir.¹⁶ Ardından 22 Ketîbe'ye ayırdığı Hanefî fukahasının biyografilerine yer verilmiştir. Her Ketîbe'de silsilesi belli olan fakihler 'Ketîbe', silsilesi belli olmayan fakihleri 'Müteferrikât' ve zamanın önemli mutasavvıfları 'Kalbu'l-Ketîbe' başlıkları altında ele alınmıştır.¹⁷

-
- 6 Nev'îzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1/828; Kefevî, *Ketâib*, 1/11-12; Ahmet Özel, "Kefevî", 185; Murat Şimşek, "Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin Ketâib Adlı Eserinde Hz. Peygamber'in Konumu, Fazileti, İdari ve Kazaî Tasarrufları ile İlgili Görüşlerinin yer Aldığı Bölümün Tahkiki", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 376.
- 7 Kefevî, *Ketâib*, 1/11.
- 8 Kefevî, *Ketâib*, 1/33; Ahmet Özel, "Kefevî", 185; Kaşif Hamdi Okur, "Bir Osmanlı Fakîhinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsi: Kefevî'nin Ketâib'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014), 363.
- 9 Mustafa Yavuz, Kefevî'nin Ketâib'inin İkinci Bölümünün Tenkitli Neşri ve Bu Bölüm Çerçevesinde Hanefî Mezhebinin Teşekkülü, 20-21.
- 10 Yusuf Doğan, "Hanefî Mezhebinin Teşekkülünde Buhara Dönemi", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildirileri* 1 (Aralık 2018), 107; Recep Dikici, "Osmanlı Dönemi Sinoplu Alimler ve Edipler", 729.
- 11 Kefevî, *Ketâib*, 1/12; Recep Dikici, "Osmanlı Dönemi Sinoplu Alimler ve Edipler", 729.
- 12 Murat Şimşek, "Osmanlı'da Fıkıh Tasavvuf İlişkisi: Kefevî'nin Ketâib'inde Süfîler", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, 617.
- 13 Kefevî, *Ketâib*, 1/34-46.
- 14 Kefevî, *Ketâib*, 1/47-57.
- 15 Kefevî, *Ketâib*, 1/60-100.
- 16 Kefevî, *Ketâib*, 1/100-127; Murat Şimşek, "Ketâib'de Hz. Peygamber ile İlgili Görüşlerinin yer Aldığı Bölümün Tahkiki", 376-377.
- 17 Mustafa Yavuz, "Kefevî'ye Göre Hanefî Mezhebinin Teşekkülü", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 1 (Aralık 2018), 122.

3. Osmanlı Hukuk Tarihinde Ebussuûd Efendi

Osmanlı Devleti'nde hukuk, İslam hukukuna (şer'î hukuk) dayanmaktadır.¹⁸ Osmanlı, İslam hukukunu uygularken zamanın gerektirdiği düzenlemeleri İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı yetkiden (örfî hukuk) yararlanarak gerçekleştirmiştir.¹⁹ İlk Osmanlı sultanları hukukî kurallar koyarken, önemli politik kararlar alırken fakihlere danışmışlar; daha sonra bu amaç için 'Şeyhülislamlık' makamını kurmuşlardır.²⁰ Şeyhülislamlık makamı hiçbir zaman erişemediği dini ve siyasi öneme Osmanlı devletinde ulaşmıştır.²¹ Osmanlı'dan önce 'Şeyhülislamlık' diye bir kurum yoktur.²² Şeyhülislamlık, Osmanlı Devleti'nde dinî bir müessese olmuştur.²³ Kanunî döneminde ise 'Şeyhülislamlık' en yüksek dinî ve ilmî makam olmuştur.²⁴ Bunda Zenbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal ve Ebussuûd gibi ilmî sahada yetkinlikleriyle tanınan kişiler ve bu kişilerin görevlerini yerine getirirken gösterdikleri etkin tutumlar önemli rol oynamıştır.²⁵ Bu makamda en uzun süre kalan kişi Ebussuûd Efendi'dir.²⁶ İlmiye teşkilatı içerisinde şeyhülislamların zirvede yer almaları Ebussuûd zamanında gerçekleşmiştir.²⁷

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren var olan fetva da Osmanlılar'la birlikte resmî bir kurum olmuştur.²⁸ Sosyal hayatın gelişmesiyle dinî ve idarî ihtiyaçlar artmış, meşihat makamı içinde ayrı bir fetvahane bölümü ihdas edilmesi gerekmiştir.²⁹ Bu kurum Kanunî Sultan Süleyman zamanında, fetva konusunda şeyhülislama yardımcı olması için kurulan Fetva Eminliği'nin genişletilmesi ile oluşmuştur.³⁰ Şeyhülislamların yardımcıları arasında en önemli konuma sahip olan fetva eminliğini, Ebussuûd Efendi'nin kurduğu bilinmektedir.³¹

4. Ebussuûd Efendi ve Şeyhülislamlık

Ebussuûd, Osmanlı Devleti'nde verdiği fetvalarla dönemin olaylarına yön vermiş, her fakihin kolay kolay ulaşamayacağı bir mevkiye sahip olmuştur. Şeyhülislamlık makamı, Kanunî

18 Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005), 69.

19 Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 69-70.

20 Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 39.

21 Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2003), 241; M. Salih Arı, *Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi, Yüzcüncü Yıl Üni. İF Dergisi* 1/1 (1994), 171; Ramazan Boyacıoğlu, *Tarihi Açısından Şeyhülislamlık, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti, Cumhuriyet Üni. İF Dergisi* 1 (1996), 161.

22 Davut Dursun, *Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1989), 317.

23 Mehmet İspirli, "Şeyhülislam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/92.

24 M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 107.

25 Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, 319; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı*, 107.

26 Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti*, 249.

27 Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, 319.

28 Talip Ayar, *Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği*, (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 13.

29 Ferhat Koca, "Fetvahane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/497.

30 Talip Ayar, *Fetva Eminliği*, 46.

31 Mehmet İspirli, "Şeyhülislam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39/ 95.

dili] , [حساني الشعر [nesri sehbân gibi fasih], [يأسع التقرير [tespiti kapsamlı] , [عشيز güzellikleri beyana gelmez], [بائعه الحسان تجل عن البيان , [شئري Hasan b. Sabit gibi], [كشاف مشكلات التنزيل الجليل], [ayetlerin müşkillerini keşf eden] , [حافظ قوانين الفروع [tefsir ve te'vil ile Kitap'ın çözümsüz sorunlarını çözen] , [كتاب بالتفسير والتأويل [ma'kûl ve ضابط مسائل كل الفنون المعقول والمنقول], [furu' ve usul kurallarının hamisi], [و الأصول عمدة أصحاب الفتوى], [takva erbabının özü], [زبدة أرباب التقوى], [menkul her ilmin meselelerine hakim], [فتوا ائمه من إمام المفسرين], [müfessirlerin imamı], [إمام المفسرين], [ختم المجتهدين], [müçtehidlerin sonu], [الشيخ], [إمامدلى], [المنتسب بالعمادي], [تعمربلى imam], [عالم نحرير], [إمام الخير], [dinin direği], [عماد الدين الكبير], [مرتبهلى üzere], [مشهور الاسم على الرتبة], [شؤهتلى بؤبؤ], [عظىم الجاه], [بؤبؤ şeyh, hoca], [الكبير اسمى مشهور], [قوة الكامل], [زائد الحشمة], [كامل kuvvet sahibi], [إحاطة عامة], [فضىلة تامة], [كافىر شاملة], [قدرة شاملة] gibi önemli sıfatlar kullanmıştır.

Kefevî bu ifadelerle Ebussuûd'un ilmine, görüş ve fetvalarına verdiği değeri göstermiştir. 'Zamanının dili' ifadesiyle bulunduğu dönemin olaylarına hakim olmasına vurgu yapmıştır. 'Dil alimlerinin imamı' 'Nesri Sehbânî' 'Şiiri Hassanî' diyerek belagat ve fesahatteki üstünlüğünü ortaya koymuştur. Ebussuûd'un nesrini darbı mesel olmuş meşhur Arap hatibi Sehbân'a⁴³, şiirini de şâîrû'n-nebi⁴⁴ olan Hassân b. Sabit'e benzetmiştir. Ebussuûd'un da darbı mesellere konu olduğunu zikretmiştir.⁴⁵

5.2. Hayatı ve İlim Tahsili

Ketâib'de; 982/1574 yılında vefat ettiği belirtilen⁴⁶ Ebussuûd'un doğum tarihi 'onuncu yüzyılın başında doğdu' şeklinde ifade edilerek net bir tarih verilmemiştir. İlk eğitimini babası Şeyh Yavsî'den almış, her konuda babası tarafından ilimle beslenmiştir.⁴⁷ Özellikle edebi sanatlarda, babasından aldığı ilimle akranlarını geçmiş, dili kullanmada meydana gelen atlıya benzetilmiştir.⁴⁸ Babası dışında; Nüreddin el-Karasuvî⁴⁹ (Sarigörez Nüreddin Efendi)⁵⁰ ve Müeyyedzâde'den⁵¹ de ders almıştır.

42 Kefevî, *Ketâib*, 4/457-458.

43 Hüseyin Elmali, "Hitabet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/158; Veyis Değirmençay, "Sultan Veled'in Sâhib Ataoğulları'na Methiyeleri", *Şarkiyat Mecmuası* 25 (2014), 68.

44 Hüseyin Elmali, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399.

45 Kefevî, *Ketâib*, 4/458; Dindar kadınlara 'Ebussuûd'un gelini' denilmesi gibi. (Necati Gültepe, Ebussuûd Efendi, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1984), 55) Başını kitaptan kaldırmayan çok çalışınlara 'Ebussuûd'un torunu musun?' denilmesi gibi. (Ercan Şen, Ebussuûd Efendi, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2016), 45)

46 Kefevî, *Ketâib*, 4/462; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/ 307; Necati Gültepe, *Ebussuûd*, 55.

47 Kefevî, *Ketâib*, 4/459; Necati Gültepe, *Ebussuûd*, 13,17; Ercan Şen, *Ebussuûd*, 34.

48 Kefevî *Ketâib*, 4/460.

49 Kefevî, *Ketâib*, 4/397.

50 Mehmet İşpirli, "Sarigörez Nüreddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/151.

51 Kefevî, *Ketâib*, 4/423.

Mutlak olarak ‘hoca’ ‘الأستاذ’ ifadesinin şüphe olmaksızın Ebussuûd’u işaret ettiğini belirten Kefevî, ‘İsmi, âfaktakiler tarafından duyuldu, Fars ve Irak ehlinin kulaklarını çınlattı.’ diyerek sadece Osmanlıda tanınmış Şeyhülislamlardan farklı olarak Ebussuûd’un tüm dünyaya namının yayıldığını, geniş bir kitle tarafından tanındığını vurgulamıştır. Acemlerde bir benzerinin, Araplarda bir eşinin olmadığını,⁵² kıtaların dört bir yanından ondan fetva istemeye geldiğini,⁵³ mezhepte ve ilm-i hilaf’da şanı yüce olduğunu,⁵⁴ büyük bir topluluğun kendisinden ilim aldığını ve bu kişilerin zamanın mevalileri, ülkelerin kadıları, dinin rehberi, İslam’ın ve Müslümanların şeyhi olduklarını belirtmiştir.⁵⁵ Kefevî, ‘Onun yolu itibarlı kimselerin takip ettiği en iyi yol olmuştur, arkasından gelenlerin şereflileri onu taklit etmiştir.’ diyerek sadece Ebussuûd’un değil takipçilerinin de üstünlüğüne vurgu yapmıştır.

Ebussuûd’un ilim silsilesi⁵⁶ için III. Ahmed nüshasını esas aldık ve aynı Ketîbe’de zikredilen kişileri (Şeyh Yavsî hariç) yan yana zikrettik. Matbu eser ile yazma eserdeki sened arasında Molla Gürânî farkı vardır. Yazma nüshadaki senedde Molla Gürânî yer almamaktadır.

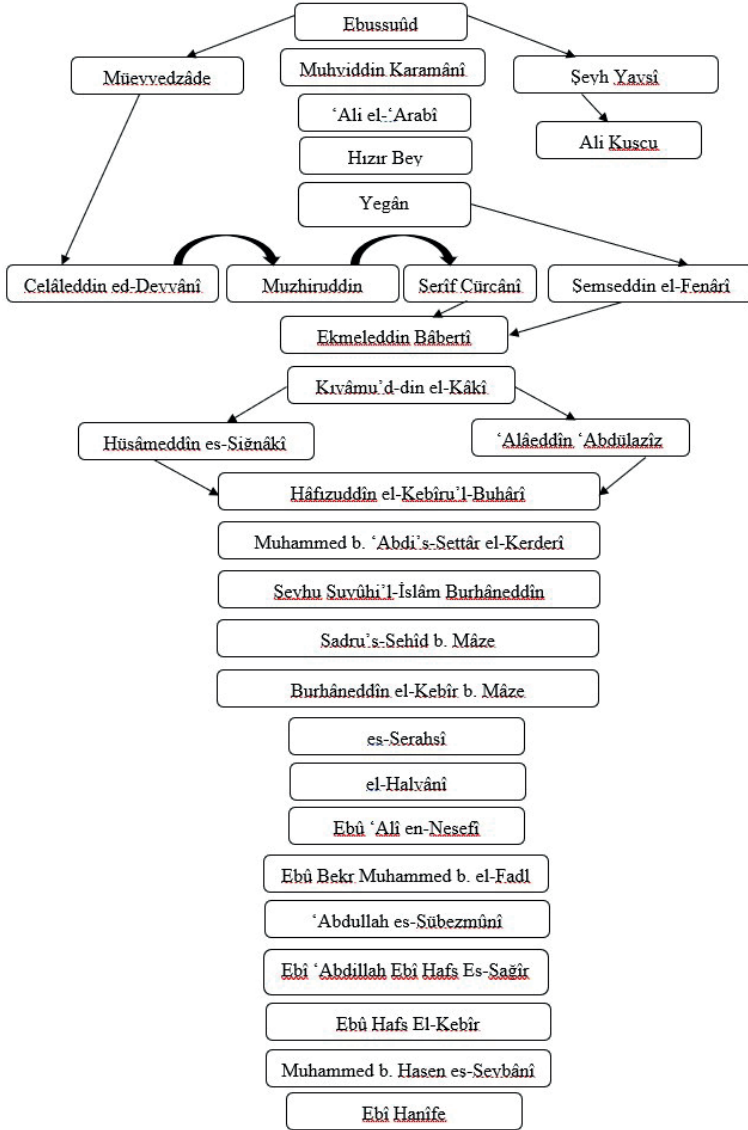
52 Kefevî, *Ketâib*, 4/458; Ercan Şen, *Ebussuûd*, 54-55.

53 Kefevî, *Ketâib*, 4/458.

54 Kefevî, *Ketâib*, 4/476.

55 Kefevî, *Ketâib*, 4/463.

56 *Ketâib*, Topkapı Ktp., III. Ahmet, vr. 623b.

5.3. Görevleri

Ebussuûd Efendi 922/1517 yılında,⁵⁷ 26 yaşında İnegöl Medresesi'nde her günü için 30 dirhem maaşla⁵⁸ göreve başlamıştır. İnegöl Medresesi'nden sonra 927/1520 yılında Davut Paşa Medresesi'nde görev yapmıştır.⁵⁹ Ancak Kefevî eserinde bu bilgiye yer vermemiştir. İnegöl

57 Cahid Baltacı, *Osmanlı medreseleri*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 262.

58 Kefevî, *Ketâib*, 4/461.

59 Cahid Baltacı, *Osmanlı medreseleri*, s.185.

Medresesi'nden sonra 929/1522 yılında⁶⁰ Vezir Mahmud Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptığını belirtmiştir.⁶¹ Vezir Mustafa Paşa Gebze Medresesi inşa edilince orada müderris olmayı talep eden Ebussuûd 931/1524 yılında⁶² bu medresenin ilk müderrisi olmuş⁶³ buradaki görevinden bir yıl sonra 932/1525 yılında⁶⁴ Bursa Sultan Medresesi müderrisi olmuş⁶⁵ iki yıl sonra da 934/1527 yılında⁶⁶ Semân Medreselerinin birinde müderris olmuştur.⁶⁷ Kefevî'nin, Ebussuûd'un öğrencisinden yaptığı alıntıya göre burada beş yıl Ebussuûd'dan ders almıştır.⁶⁸ Colin Imber, Ebussuûd'un Sahn-ı Semân'da kesintisiz beş yıl kaldığı⁶⁹ bilgisini sorunlu görerek Sahn-ı Semân'daki görevi sırasında bir müddet kadılık yapmış olma ihtimaline işaret eder.⁷⁰

Seman medresesinde müderris iken *'İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm'* adlı iki büyük cilt olan tefsir kitabını yazmıştır. Bu eserini Sultan Süleyman Han el-Gâzî'ye, öğrencisi ve damadı el-Mevlâ el-Fadıl es-Seyyid Muhammed en-Nekîb'in oğlu el-Mevlâ el-Fadıl es-Seyyid Muhammed bin 'Abdülkadir'in eliyle göndermiştir. Merhum Sultan Süleyman Han el-Gâzî onu güzel bir şekilde karşılamıştır. Ona çok nimetler ihsan eylemiş ve maaşına 200 dirhem, ardından (eseri tamamladıktan sonra⁷¹) 100 dirhem daha ekleyerek hediyeler ve değerli elbiseler vermiştir. Bunların dışında antika hediyeler de vermiştir. Maaşı 700 dirhem olmuştur. Oğlu için de 70 dirhem tayin edilmiştir.⁷²

939/1532 yılında⁷³ Bursa Kadısı olan Ebussuûd, bir yıl sonra 940/1533 yılında⁷⁴ Bursa kadılığından İstanbul kadılığına atanmıştır.⁷⁵ İstanbul kadılığı (sur içindeki kadılık); İstanbul'da bulunan diğer üç kadılıktan (Eyüp kadılığı, Üsküdar kadılığı ve Galata kadılığı) derece ve ehemmiyet açısından daha üstün idi.⁷⁶ Görevin zorluğu nedeniyle Kefevî bu durumu 'Kadılıkla

60 Cahid Baltacı, *Osmanlı medreseleri*, s. 290.

61 Kefevî, *Ketâib*, 4/461.

62 Cahid Baltacı, *Osmanlı medreseleri*, s. 320.

63 Kefevî, *Ketâib*, 4/461.

64 Vamık Şükrü Altınbaş, "Osmanlı Şeyhülislamı Terâcim-i Ahvâli", *DİB Dergisi*, 12/277.

65 Kefevî, *Ketâib*, 4/461.

66 Cahid Baltacı, *Osmanlı medreseleri*, s. 388.

67 Kefevî, *Ketâib*, 4/461.

68 Kefevî, *Ketâib*, 4/461. 'Abdü'l-Kerîmzâde olarak meşhur olan, hocamız el-Mevlâ Muhammed'in öğrencisinden duydum, dedi ki: "Semân medreselerinden birinde müderris olduğu gün Ebu's-Su'ûd Efendi'nin hizmetine ulaştım. Onunla Telvîh ve Hidaye okudum. Tefsirden Keşşâf'ı hadisten Buhârî'yi ondan sema ettim. Onun yanında çok çalıştım. Ondan furû', usul, hadis ve tefsir ilimlerini aldım. Me'ânî, beyân, bedî', şiir, hutbe, kompozisyon gibi pek çok ilimde ondan istifade ettim. Ebu's-Su'ûd Bursa'da kadı olana kadar onunla olan birlikteliğimi ve ondan öğrenmeyi asla kesmedim." Bu zikredilen kişinin Semân medreselerinin birindeki eğitim süresi ne eksik ne fazla beş senedir.'

69 Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâik*, 1/641.

70 Colin Imber, *Şeriatın Kanunu*, 18.

71 Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", 10/366.

72 Kefevî, *Ketâib*, 4/462.

73 Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, 1/641; Vamık Şükrü Altınbaş, "Osmanlı Şeyhülislamı Terâcim-i Ahvâli", 277; Necati Gültepe, Ebussuûd, 26.

74 Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, 1/641.

75 Kefevî, *Ketâib*, 4/461.

76 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 133-134.

imtihan oldu.⁷⁷ diyerek ifade etmiştir. Ebussuûd'un ilmine güvenen Kefevî, ilim ve irfanda bir benzerinin görülmediğini belirtmiş, herhangi bir fetva olayını ve cevabını; metin, şerh, usul, nevâdir, vâkı'ât ve fetvalardan yaygın kitaplar içinde bulamayınca farklı görüşler üzerinde derinlemesine düşündüğünü, bu görüşlerden birini tercih ederek sağlam re'yi üzerine cevap yazdığını ifade etmiştir.⁷⁸ Kefevî'nin bu ifadeleri, R. Repp ve Colin Imber'in Ebussuûd'un fıkıh geleneğinin dışına çıkarak hukukun rasyonelleşme veya sekülerleşmesini sağladığı yorumunu geçersiz kılmaktadır.⁷⁹ Ebussuûd, Hanefî fıkıh geleneğine bağlı kalarak fikhetme faaliyetini sürdürmüştür.⁸⁰

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi Rumeli kazaskerliğinden ve Kâdirî Çelebi Anadolu kazaskerliğinden azledilince,⁸¹ 944/1537 yılında Ebussuûd, Rumeli Kazaskeri olmuş ve sekiz sene bu görevde kalmıştır.⁸² Bu görevi boyunca yaptıkları için Kefevî övgü dolu cümleler kurmuştur: “Onun gayretiyle alimlerin topluluğu en yüksek zirvesine ulaşmış, eğitimiyle ilmin şerefi gökyüzünün kubbesine yükselmiştir. Terbiye ve himmette selefin güçlü olanlarını aşmış ve hatta yenmiştir. Kutup yıldızları, onunla doğru yolun bulunması için kaybolmuştur. Onun gökyüzünde, güzel ahlakları ve lütufları ile fakihler topluluğunun hükümranlılığı vardır. Fakihler ile beraber ondan önce hiç bilinmeyen bir yolu izlemiştir. Özetle onun dönemi tarihin en iyi dönemlerindendi. Onun zamanında halkın durumu en güzel düzende idi.” Yine bu görevde iken Ebussuûd'un istediği her şeyin gerçekleştiğini belirtmiştir.⁸³

Ebussuûd'un kazasker olmadan önce gördüğü rüyası hakkında söyledikleri Kefevî'yi doğrular niteliktedir: “Kazasker olmadan bir hafta önce, rüyamda Fatih Sultan Mehmet Camii'nin mihrabında benim için bir seccade serilmiş olduğunu gördüm. Halka imam oldum ve sekiz rekat namaz kıldım. Bu rüyadan sonra kazasker oldum. Meğer bu rüya, kazaskerlikte kalacağıma işaretmiş. Keşke kıldığım sekiz rekatlık ikindi yerine yatsı namazı kılmış olsaydım.”⁸⁴

951/1545 yılında⁸⁵ Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi yerine İstanbul müftülüğü görevine getirilmiştir.⁸⁶ İstanbul müftülüğü görevine getirilen Ebussuûd'un her günü için 250 dirhem verilmesi belirlenmiştir. 30 yıldan fazla bu makamda kalmıştır.⁸⁷

77 Kefevî, *Ketâib*, 4/463.

78 Kefevî, *Ketâib*, 4/458.

79 Süleyman Kaya, “Osmanlı Hukukunda Şeyhülislam Fetvasının Yeri”, *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Alimler, Eserler, Meseleler*, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2017), 377-378.

80 Süleyman Kaya, “Osmanlı Hukukunda Şeyhülislam Fetvasının Yeri”, 378.

81 Kefevî, *Ketâib*, 4/455.

82 Kefevî, *Ketâib*, 4/462; Nev'îzâde Atâyi, *Hadâiku'l-Hakâik*, 1/641.

83 Kefevî, *Ketâib*, 4/464.

84 Ercan Şen, Ebussuûd Efendi, 36.

85 *Ketâib*, Topkapı Ktp., III. Ahmet, vr. 623a.

86 Kefevî, *Ketâib*, 4/414.

87 Kefevî, *Ketâib*, 4/462.

Ebussuûd hem padişah ve devlet erkanından hem de halk tarafından gelen dînî ve hukukî konuların muhatabı olmuştur. Rüstem Paşa ile Haydar Paşa arasındaki mevzuda⁸⁸ Ebussuûd, Rüstem Paşa'yı haklı bulduğunu söylemesiyle Kanunî Sultan Süleyman, Haydar Paşa'nın haklı olduğu görüşünü değiştirmiştir.⁸⁹ Kefevî bunun sonucunda, Ebussuûd ile Haydar Paşa arasında bir husumet olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Haydar Paşa'nın haklı olduğunu savunan Kefevî bu durum karşısında duygularını şu beyitlerle aktarmıştır:

İzi ve alameti göründü
Kıyamet yaklaştı
Alimlerin ismeti gitti, kayboldu
Erdemlerin kutsallığı, imametın itibarı⁹¹

Bu beyitlerden sonra Ebussuûd'un beyitlerini naklederek sanki onun, hatasını kabul ettiğini göstermek istemiştir:

Nefsim doğru yoldan saptı elbiselerinden arındı
Cahilliğindeki sefihliği artar oldu
Belki birkaç satır yazdı parmaklar
Onun gizlenmesine kim razı olur?
Onu anmakla tutuşan her dili kesti
Hangisi ile sana şikayet edeyim?⁹²

Kefevî, Abdullah el-Berzeş Âbâdî'nin⁹³ biyografisinde de “Bazı günler onun meclisine giderdik. Ona dil uzattığımızı duyduk.” diyerek aralarında bir problem olduğunu nakletmiş, Ebussuûd'u ta'ın etme sebebinin genellikle hac ve zekat konusunda olduğunu belirtmiş bu konuda detay vermemiştir.⁹⁴

Sultan Süleyman Han el-Gâzî vefat ettikten sonra oğlu Sultan Selim Han Ebussuûd'a ikramlarda bulunmuştur.⁹⁵ Vefatına kadar genel ve özel olarak makbul görülmüş ve saygı gösterilmiştir.⁹⁶

88 Kefevî aralarındaki mevzu hakkında bilgi vermemektedir. Ancak aralarındaki konuda kendisi gibi birçok alimin Haydar Paşa'yı haklı bulup onun lehine hüküm verdiği, Ebussuûd'un Rüstem Paşa'nın haklı olduğunu beyan etmesinden sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın Ebussuûd'un görüşüne meyiletmesini dava meclisinde bulunan biri olarak detaylıca anlatır. Bkz. Kefevî, *Ketâib*, 4/492-500.

89 Kefevî, *Ketâib*, 4/498.

90 Kefevî, *Ketâib*, 4/493,497.

91 Kefevî, *Ketâib*, Topkapı Ktp., III. Ahmet, vr. 638a.

92 *Ketâib*, Topkapı Ktp., III. Ahmet, vr. 638a.

93 Kefevî, Abdullatif Mahdûmî'nin İstanbul'a gelme sebebinin Abdullah el-Berzeş Âbâdî'yi ziyaret etmek olduğunu belirtir ve Hz. Ali'ye kadar olan ilim silsilesine yer verir. Kefevî, *Ketâib*, 4/195.

94 Kefevî, *Ketâib*, 4/196.

95 Kefevî, *Ketâib*, 4/462.

96 Kefevî, *Ketâib*, 4/462.

Vallahi onun bir benzerini bulan değilim
Doğu'da ve Batı'da
İyiliklere ve erdemlere cömertliği galebe çaldı
Erdem ve faziletler insanları geçti
Yanılmaması sebebiyle İlah affetti
Ona cinlerin elbiselerinden cilbab giydirdi.⁹⁷

6. Ketâib'de Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları

Kefevî eserinde birçok yerde Ebussuûd'a atıf yapmış olsa da toplam yirmi yerde fetvalarını nakletmiştir. Hacc için izin istediği belgeye ve *İrşadü'l-'akli's-selîm* ile ilgili atıflara fetva olmadıkları için bu çalışmada yer vermedik. Fetva metinlerini dipnotlarda aktardık. Ebussuûd ile ilgili günümüz çalışmalarında yer alan fetvaların metinlerine yer vermeyerek dipnotta belirtmeyi uygun gördük. Fetvaları tek dilde nakletmek amacıyla Arapça ve Osmanlıca iç içe olan metinlerde Arapça kısımların tercümelerine yer verdik.

6.1. Namaz

Ketâib'de nakledilen Ebussuûd'a ait ve günümüz çalışmalarında rastlanmayan fetvalardan üç tanesi namaz ve Kur'an-ı Kerim okunması ile ilgilidir. Kefevî, emred (henüz sakalı bitmemiş genç)⁹⁸ ile bir adamın aynı hizada olmalarının namazı bozup bozmayacağı ile ilgili görüşleri⁹⁹ nakletmiştir. Ardından Ebussuûd'un, sabînin mahfelde yüksek sesle Kur'an-ı Kerim okumasının caiz olmadığına dair fetvasına yer vermiştir.¹⁰⁰ Ebussuûd buluğa ermemiş çocuğun, ölünün ruhu için okuduğu Kur'an-ı Kerim'in sevabının vâsıl olmaması üzerine sorulan soruya, salih kimselere verilmesi gerekir, demiştir.¹⁰¹ Kefevî, İmam Nesefî'den 'Bizim zamanımızda Kur'an-ı Kerim

97 Kefevî, *Ketâib*, 4/463.

98 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 122.

99 رأيت واقعة الفتوى سئل عنه و في مجمع الفتاوى: ولو حاذى أمر رجل لا تقصد صلاة الرجل في ظاهر الرواية. و ذكر الإمام الزاهدي و أبو بكر المرغاسوني في نواذر الصلاة عن الإمام أن صلاة غير الأمر تقصد. بهذه المحاذاة. فكان الصبي فيه كالمرأة. إليه أشار رسول الله صلى الله عليه و سلم في قوله: لا تجالسوا أبناء الأغنياء: فإن لهم شهوة كشهوة النساء. و ذكر في المتلطف في كتاب الأداب: الغلام إذا بلغ الرجال ولم يكن صبيحا فحكمه حكم النساء وهو عورة من قدمه إلى قرن قال رحمه الله: يعني لا يحل النظر إليه عن شهوة فأما الخلوة و النظر إليه لا عن شهوة لا بأس به ولهذه لا يأمر بالنقاب **يعني لا /be ileyke unekkeltüüzün istemekle eserde geçen bilgileri de topladığımız içinca tva istemesi de bu ni doğrulamaktadır.**

100 *Ketâib*, Topkapı Ktp., III. Ahmet, vr. 631a. 'Bu mesâil-i şerifeye binaen Zeyd dese ki sabî şer'an karından ayağına avret olduğu takdirce ve mezkûra nazar şehvetle olmasa bile haram olduğu takdirce mahfelde kürsiye çıkup aksayı savt ile tilâvet-i Kur'an-ı 'azîm itdiği memnu' dur dimesi muvafık-ı şer' midir? El-cevâb: Allah-u a'lem fitneye müeddî olacak muvafıktır. Ketebehu Ebu's-Su'ûd el-hakîr 'ufiye anh.'

101 Kefevî, *Ketâib*, 4/480. 'Zeyd bu surette dise ki düne'l-bulûğ sabî okuduğu Kur'an-ı 'azîmin sevabın isâle ehil değildir. Teberru'a ehil isâle ehildir. Sabî teberru'a ehil değildir. Bu takdirce filan rûhî için okuduğu Kur'an-ı 'azîmin sevabı vâsıl değildir. Bes bu makûleye tevcih cihetinden ve nazardan ihtiyât ehl-i dine lazımdır deyu cevabı şer'a muvafık mıdır? El-cevâb: Allah-u a'lem cihât-i ehli hevânın iftitâne menşe' olanlara ve ehl-i hevâ olanlara virilmeyup sulahâye virilmek gerekdir. Ketebehu Ebu's-Su'ûd el-hakîr 'ufiye anh.'

okuyan kişiye okurken ‘aferin’ diyen kafir olur.’¹⁰² naklini yaptıktan sonra Ebussuûd’un, elhân ve eġanî ile kıraat edene ‘ahsente’ demenin küfrü sarih olduğuna dair fetvasını zikretmiştir.¹⁰³

6.2. Zekat

Kırım Han’ı Devlet Giray, hazinesindeki mallar hakkında ‘Onlara zekat gerekir mi yoksa beytü’l-mal hükmünde midir?’ diyerek Ebussuûd’dan fetva istemiştir.¹⁰⁴ Devlet Giray, Kırım’ın başına geçmeden önce İstanbul’da uzun süre kalarak Osmanlı merkezî idaresini tanıdığı, Kırım Hanlığı’nı ilan ettiğinde ise Kırım’da Osmanlı etkisinin arttığı bir dönemi başlatmıştır.¹⁰⁵ Alimlerinin ihtilaf ettiği bir hususta Osmanlı devleti şeyhülislamından fetva istemesi buna örnek gösterilebilir.

Bu fetvanın Kırım Han’ının sorusu üzerine verildiği bilgisini bizlere Kefevî vermektedir. Beytü’l-mal veya padişahın özel hazinesinden zekat verilip verilmeyeceği konusunun sarayda tartışıldığı, karara varılmayınca Ebussuûd’a sorulduğu bilgisine¹⁰⁶ ulaşılammıştır.

Ebussuûd, Devlet Giray’a yazdığı cevapta; padişahın özel hazinesinin ve beytü’l-malın gelirlerinin neler olduğunu belirtmiş, ardından hangilerine zekat verileceğini zikretmiştir.¹⁰⁷ Bu fetva sureti Kefevî’nin daha önce aktardığımız, “...*namı geniş bir kitleye yayılmış ve dünyanın dört bir yanından kendisine fetva sorulmuştur.*”, ifadelerini doğrular niteliktedir.

6.3. Diyet / Kasâme

İslâm hukukunda cezalar: Had, kısas, ta’zîr olarak üçe ayrılır. Kasten adam öldürmenin cezası kısas, eğer hak sahibi vazgeçerse öldürülen kişinin ailesine diyet ödemek olarak değişir.¹⁰⁸

Ebû Hanîfe’ye göre, kiralanen bir evde ölünün bulunduğu ve katilinin bulunmadığı durumlarda diyet; mülk ise mülkün sahibine, vakıf ise vakıf canibine düşer. Ebû Yusuf’a göre ise diyet tasarruf edene düşer. Ebussuûd; Ebû Hanîfe’nin görüşü ile fetva verilmesinin kiracıların evi korumalarında gevşeklik göstermelerine neden olacağını, Ebû Yusuf’un görüşü ise kiracının evi korumaya daha çok özen göstermesini sağlayarak fesadı engelleyeceğini belirtmiş ve Ebû Yusuf’un kavli ile fetva verilmesi emredilmiştir.¹⁰⁹ Kefevî, 957/1550 yılında bu fetva ile amel edilmesinin emredildiğini zikretmiş ancak *Ma’rûzât*’da fetva tarihi olarak 950/1543 yılı verilmiştir.

102 Nesefî, *el-Mütesfa fi şerhi’n-Nâfi’*, (İstanbul: Mektebetü’l-İrşad, 2017), 3/252.

103 Kefevî, *Ketâib*, 4/480. ‘Tekfir, Hazreti risâlet-i penâh sallallahu aleyhi ve sellem ve sahabe ve tabi’în radiyallahu te’âlâ ‘anhüm kıraatlerine adem-i ta’zîm olduğu ecelden midir yoksa vech-i âhar sebebi tekfir var mıdır? El-cevâb: Allah-u a’lem elhân ve eġanî ile kıraat itdikleri için ‘ahsente’ dimek onlara ihsân etmemeği müş’ir olmağın küfr-ü sarihtir. Ketebehu Ebu’s-Su’ud el-hakîr ‘ufiye anh.’

104 Kefevî, *Ketâib*, 4/466.

105 Halil İnalıcık, “Devlet Giray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/241.

106 Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu’s-Su’ud Efendi*, 123.

107 Kefevî, *Ketâib*, 4/466-468; Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu’s-Su’ud Efendi*, 123-124.

108 Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/475.

109 Kefevî, *Ketâib*, 1/410-411; 4/476-477; Pehlul Düzenli, *Ma’rûzât*, (İstanbul: Klasik, 2013), 195-200.

6.4. Şehadet

Hanefiler, din farkı gözetilmeksizin zimmîlerin birbirlerine şahitliklerini kabul ederken, müste'menlerin zimmîye şahitliğini kabul etmemektedir.¹¹⁰ Miras konusunda da Hanefilere göre, zimmî ve müste'men arasında veya iki ayrı ülkeden müste'men arasında miras ilişkisi yoktur.¹¹¹

Ebussuûd Efendi'ye; zimmî bir kişinin şahitliğinin istihsan ile kabul edilip kıyasen kabul edilmediği, 951 yılına kadar bu şekilde amel edilirken bu yılda Dubrovnik tacirlerinden biri için padişahın Müslüman şahit istemesi üzerine uygulamada bir değişiklik olup olmadığı sorulmuştur.¹¹² Ebussuûd Efendi; Müslüman şahit istenmesinin Dubrovnikliye mahsus olduğunu, istihsan ile amel edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹³ Kefevî'nin 951 yılında vuku bulduğunu bildirdiği Dubrovnikli tacirin olayı *Kanunname*'de 950 yılı olarak nakledilmiştir.

6.5. Kısme

Fakihlerin 'Şâyî hisselerin tayin edilmesi' olarak tanımladığı kısme konusunda malları bölüştürürken haksızlık olmaması için kısme-i cem' ve kısme-i tefrik denilen bir yöntem uygulanır.¹¹⁴ Kısme-i cem'e konu olabilecek mallar ölçülebilir, tartılabilir, aynı cinste aynı kıymette veya kıymetleri arasında çok fark olmayan mallar olmalıdır.¹¹⁵

Ebussuûd, yıllık ücret verilen bir medresedeki müderrisin, vakti dolmadan azledilip yerine başka müderrisin gelmesi ile ücretlerinin nasıl taksim olunacağı sorusuna karşı 'Her birinin zamanına kaç ay düştü ise adedince sihâm¹¹⁶ virilir.' fetvasını vermiştir.¹¹⁷ Kefevî bu fetvayı Ebussuûd'un 'fetvasında yalnız kaldığı meselelerdendir'¹¹⁸ diyerek zikretmiştir. Ancak benzer bir fetva *Ma'rûzât*'ta İbn-i Kemâl'e atfedilmiştir.¹¹⁹

110 Serahsî, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akış, (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 16/212; Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/280; Ahmet Özel, "Müste'men", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/142.

111 Ahmet Özel, "Müste'men", 32/142.

112 Kefevî, *Ketâib*, 4/477-478; Ahmet Akgündüz *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, (İstanbul: Fey Vakfı, 1992), 4/54.

113 Kefevî, *Ketâib*, 4/477-478; Ahmet Akgündüz, *Kanunname*, 4/54.

114 Hamza Aktan, "Kısme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/497-498.

115 Hamza Aktan, "Kısme", 25/498.

116 Hisse, pay. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 499.

117 Kefevî, *Ketâib*, 4/478. 'Hasıl-ı senevî olan medreseye müderris olan Zeyd hasâdı vaktine iki ay miktarı kaldıkta ma'zûl olup 'Amr da sadaka olunup Zeyd zikr olan senenin cemî' hâsılın zabt edince hasâd vaktinden sonra iki ay dahi murûr itse mezbûr 'Amr ve zikr olan senenin hâsılından ancak iki aylık hissesini mi alur yoksa dört aylık mı? El-cevâb: Allah-u a'lem hubûbun ilka-i bizrden hasadına değin kaç ay geçti ise hubûb onun adedince sehâm idilup iki aylık sehmi 'Amr'a virilmeyup kalanı Zeyd'e virilmeyup ve bağ hâsıl on iki sehmi kılınup her birinin zamanına kaç ay düştü ise adedince sehâm virilir. Ketebehu Ebu's-Su'ud el-hakîr 'ufiye anh.'

118 Kefevî, *Ketâib*, 4/478.

119 Benzeri bir fetva için bkz. Pehlül Düzenli, *Ma'rûzât*, 177; Ahmet Akgündüz, *Kanunname*, 4/57.

6.6. Vakıf

Vakıf tanımı mezheplerin ve fakihlerin vakfın unsurlarına farklı yaklaşımları sebebiyle değişiklik gösterse de genel olarak; mal sahibi tarafından bir malın; dîni, sosyal ve hayır için ebediyen tahsisi olarak özetlenebilir.¹²⁰

6.6.1. Zürrî Vakıf

Zürrî vakıf, vakıf sahibinin akrabalarının yararlandığı ve onların ortadan kalkmasıyla geliri fakirlere intikal eden vakıflara denilmektedir.¹²¹ Osmanlı’da aile vakıflarının gelirlerinin, hangi aile fertlerinden sonra fakirlere intikal edeceği konusu hukukçular arasında tartışılmıştır. Bu konudaki ayırım veled ve evlad kelimelerinin kimleri içerdiği ile ilgilidir.¹²²

Ebussuûd, ‘veled’ kelimesi tek başına kullanılmış ve kişinin sulbî veledi yok ise vakfın gelirlerinin erkek tarafından kız ve erkek torunlara kalacağı yönünde fetva vermiştir. Kız tarafından torunlar vakfın gelirinde pay sahibi değildir. Hak sahiplerinden ölen varsa onun payı diğerleri arasında paylaşılır. Hepsî öldü ise vakfın geliri fukaraya kalır. ‘Veled’ veya ‘evlad’ hangisini kullanırsa kullansın hüküm aynıdır. Farkın olduğu nokta ‘evlad’ kelimesi kullanıldığında bir çocuk kalmışsa gelirin yarısı ona yarısı fukaraya verilir. ‘Veled’ kelimesi kullanılmış ve bir çocuk kalmışsa gelirin tamamında hak sahibidir.¹²³ Sonradan sulbî veledin ortaya çıkması durumunda, torunların vakfın gelirinden mahrum bırakılarak gelirin öz çocuklara intikal edeceğini belirtmiştir. Çünkü veled kelimesi sulbî veled olmadığı için örfî anlamına hamledilerek torunlar için kullanılmıştır. Sulbî veled varken ‘veled’ kelimesinin örfî anlamına hamledilmesine gerek yoktur.¹²⁴ Eğer vakıf ‘veledi veledî’ şeklinde ikili kullanılmış ise erkek ve kız tarafından torunlar da vakfın gelirinde ortaktır.¹²⁵ Vakfeden kişi ‘veledî ve veledi veledi ez-zekûr’ ifadesini kullandığında kızının ve oğlunun erkek çocukları vakfa dahil olur.¹²⁶

Lafız, ‘‘ala veledî ve veledi veledî’ veya ‘‘ala evladî ve evladi evladî’ şeklinde üçüncü batını içerecek şekilde kullanılırsa kız ve erkek torunlar, yakın ve uzak hepsi dahil olur. Her

120 Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

121 Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, 478.

122 Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu’s-Su’ûd Efendi*, 163.

123 Kefevî, *Ketâib*, 1/493; Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu’s-Su’ûd Efendi*, 164.

124 Kefevî, *Ketâib*, 1/494; Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu’s-Su’ûd Efendi*, 164-165.

125 Kefevî, *Ketâib*, 1/494; Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu’s-Su’ûd Efendi*, 165.

126 Kefevî, *Ketâib*, 1/495. ‘Sure-i mezburede ‘‘Zükûr’’ ile mukayyed kılub ‘ala veledî ve veledi veledi ez-zükûr’ dese evlad-ı benîn ve benâtdan zükûr hep dahil olur mu? El-cevab: Olurlar ez-zükûr lafzî karibinin sıfatı olmayacak. Ketebehu Ebu’s-Su’ûd el-hakîr.’

derecede kalan bir çocuk gallenin tamamını alır.¹²⁷ Yakın akraba varken uzak akrabaya pay düşmesi ise söz konusu değildir.¹²⁸

Vakfeden 'Şu arazimi çocuklarıma vakfettim.' derse, nesil kesilmedikçe bütün çocuklar vakfa dahil olur. Gallede yakın ve uzak hepsi eşittir.¹²⁹ 'Şu arazimi çocuğuma vakfettim.' derse kazanç çocuğa harcanır. Birinci batından kimse kalmaz ise kazanç fakirlere kalır ikinci batın dahil edilmez. Başlangıçta birinci batın yok ise kazanç erkek çocuğun oğlunun ikinci batınındır.¹³⁰ Vakfın başlangıcında birinci ve ikinci batın bulunmazsa kazanca üçüncü dördüncü batın altındakiler ortak olur. Çünkü üçüncü batının fahiş uzaklıkta olması dört ve beşinci batın gibidir.¹³¹

6.6.2. Para Vakfı

Para vakıfları, vakfın mal varlığının hepsinin veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmesidir. Osmanlı'dan önce uygulandığı bilinmemekle birlikte Osmanlı'nın vakıf sistemine getirdiği bir yenilik ve İslâm Medeniyeti'ne katkısı olarak kabul edilmektedir.¹³² II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet saltanatlarında kurulan para vakıflarının ilki 1423 yılında kurulmuştur.¹³³

127 Kefevî, *Ketâib*, 1/495. 'Suret-i mezburede Zeyd batn-ı sâlis ziyade idup ala veledî ve veledî veledî veyahut ala evladî ve evlad-ı evladî veyahut ibtidaen ala evladî dese evlad-ı benîn ve benâttan ekra ve eb'ad gallede beraber olur mu? El-cevâb: Suret-i ülâda cümle evlad-ı benîn ve evlad-ı benât karîb ve ba'îd vahid ve müteaddid beraberdir. Her derecede kalan bir ise cümle galle olur. Müteaddid ise beraber iktisam iderler. Mesele amm-i kütüb-i fetâvâda mesturdur. Suret-i saniyede cemi'i butûn müstehak idiği Hülasa'da ve Bezzâziye'de mesturdur. Ama batn-ı evvelde veled bir olsa cümle galleyi ihrâz ider müteaddid olicak cümlesi ihrâz idirler iken butûn-u bâkiyede veled-i vahid bulunsa nısf ana bâkî fukaraya verilir. Suret-i sâlisde evlad-ı sulbiye var ise zükûr ve inâs cemi'an beraberlerdir. Veledî vahid var ise zeker eğer ünsa gallenin nısfın alır bâkî fukaranındır. Batn-ı evvel munkarız olicak cümle fukaraya değer, batn-ı sâni ve sâlise asla nesne değmez eğer bu surette asla sulbî veledî olmayup batn-ı sâni var ise iki ise cümle anlara değer bir ise nısfı ana bâkî fukaraya değer. Bu batın munkarız olicak batn-ı sâlis nesne değmez cümle fukaraya değer. Eğer bu surette batn-ı sâni dahi olmayup batn-ı sâlis ve râbi' ve hâmis var ise galle cemi'ine sarf olunup mademki nesil munkarız olmaya fukaraya nesne değmez. Ketebehu Ebu's-Su'ûd el-hakîr.'

128 Kefevî, *Ketâib*, 1/495-496. 'Suret-i mezburede eb'ad vefat idicek nasibi ekraba intikal eder mi? Veyahut fukaraya mı sarf olunur? El-cevâb: İki evvelki suretlerde hisse ba'îd-i karîbe intikâl idup kısmet isti'nâf olunup mesela galle-i maziye on re'se tevzi' olunmuş iken biri fevt olmak ile galle-i âtiye dokuza kısmet olunur. Ne ân ki fevt olanın hissesi vârisine değe. Amma suret-i sâlisde karîb var iken ba'îd hisseye müstehak olmak mümkün değildir ki fevt oldukta karîbine intikâl eder mi etmez mi deyu istifsar oluna. Bu surette karîb var iken ba'îdi dahi müstehak sanup Radyuddin Serahsî Muhit'inde "Paylaşmada uzak-yakın bu batınların hepsi ortak ve eşittir." dediği hata-yı fâhiştir.'

129 Kefevî, *Ketâib*, 1/496. 'Arzi hazihi sadakatün mevkufetün ala evladî.' Bütün batınlar içine girer. 'Evlad' ismi umum içindir. Ancak birinci batın da kalan olduğu müddetçe hepsi birinci batın için olur. Nesli kesilirse ikinci batın için olur, ikinci batının nesli kesilirse üçüncü dördüncü beşinci batın için olur. Paylaşmada uzak-yakın bu batınların hepsi ortak ve eşittir. (Raziyyudin Serahsî'nin Muhit'inde böyle) dediği hata-yı fahiş ve galat-ı sarihdir. Dürer Gurer sahibi (Molla Hüsrev) dahi buna iktida idup habt (hata) itmiştir. Menşe-i galat hin-i vakıfda batn-ı garîb olmak ile olmamak suretlerini bir birinden fark etmemektir. Bu babda hakk Muhit-i Burhani'de ve Zahîre-i Burhani'de ve sair-i meşâhir-i kütüb-i fetâvâda tastir olunan iş bu meseledir.'

130 Kefevî, *Ketâib*, 1/496.

131 Ketâib, Topkapı Ktp., III. Ahmet, vr. 133b. " 'Uzaklık fazla olduğu zaman hüküm aynı nesebe dayanır.' sözü mücebi ile amel olunup bu meseleye muhâlif ebâtîle iltifat olunmamak vaciptir. Ketebehu Ebussuûd el-hakîr."

132 Tahsin Özcan, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*, (İstanbul: Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010), 97.

133 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 11.

Para vakıflarının hukukî meşruiyeti hakkındaki tartışmalar, Çivizâde'nin para vakfını yasaklaması ile artış göstermiştir. Kefevî, Çivizâde'nin para vakfını caiz görmediğini belirterek ondan şu rivayette bulunur: Para vakfının caiz olduğuna dair görüş zayıftır. Müçtehidlerin çoğunluğu bunun caiz olmadığı görüşündedir. Ayrıca vakıfların hizmetinde bulunan herkes şer'î uygulamaları bilip şartlarını gözetmez. Bu da faiz kapısının açılmasına neden olur.¹³⁴

Sultan Süleyman'ın, Çivizâde'nin görüşü üzere hüküm vermesi hayır sahiplerinin para vakfetmesine engel olmuştur. Bu durum Çivizâde'nin Rumeli Kazaskeri olduğu 1545 yılı ile yasağın kalktığı 1548 yılına kadar böyle devam etmiş,¹³⁵ ardından mesele hakkında Ebussuûd'dan fetva istenmiş ve Ebussuûd 'Bunda Müslümanların ve Müslümanların fakirlerinin faydaları vardır.' diyerek para vakfının caiz olduğuna fetva vermiştir.¹³⁶ Âlimler, Çivizâde'nin fetvasının hilafında birleşerek Ebussuûd'un fetvası üzerine ittifak etmişlerdir.¹³⁷

134 Kefevî, *Ketâib*, 4/480.

135 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 31.

136 Kefevî, *Ketâib*, 1/480-481.

137 Kefevî, *Ketâib*, 1/481-483. 'Mefâhir-i kudât ve'l-hükkâm ma'âdin el-fazl ve'l-keîâm ve memalik-i mahrûse sancakları kadıların onların faziletleri artsın tevki'-i ref'-i hümayûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki bundan ekdam derâhim ve denânir vakfı hususunda sâbikan kadı 'asker olan merhum Mevlâna Şeyh Muhammed: Rivâyeti za'îfadır. Ekser müçtehidin adem-i sıhhat üzerine zâhib olup ve tescili dahi mümkün değildir. Makuliler dahi ekser-i mu'âmele-i şer'iyye ve şartına imdikleri sebebeden bab-ı ribâ meftûh olmak lazım gelur deyu pa'e-i serîr 'âlem-i mısırî 'arz itmeğın memalik-i mahrûsemde kimisine derâhim ve denânir vakf etmeye deyu ve kudât dahi tescil itmeyeler deyu fermân-ı şerîfihim sâdır olmağın ba'zı berâet-i ahkâm-ı şerife irsâl olunmuşdu. Haliyen memalik-i mahmiyeti'l-eknâfimde şimdide değın vâkı' olan akçe vakfının mütevellileri ve vâkıfın verasesi bu haysiyet ile vakf-ı akçe ekel ve bey' itdukleri sebep ile nece mesâcid ve me'âbid ve sâir-i vucûh-u hayrât harâb ve mu'attal olup ve ashâb-ı hayrât ekseri vakf itmek için 'akâra kâdir olmağın taklil-i hayrâta bâ'is olduğun şâi' olduğun ecelden sâbikan kazasker fetevâdan mütekâ'id olan a'lem-i'l-'ulemâ-i'l-'izâm mevlânâ 'abdulkadir Allah faziletini daim kılsın ve a'lem-i'l-'ulemâ-i'l-'mütebahhirîn müftî mevlânâ Ebu's-Su'ûd onun faziletleri arttı ve a'lem-i 'ulemâ-i'l-'mütebahhirîn Muhammed kadı 'askerlerim Allah faziletlerini daim kılsın. Ve sâbikan Anadolu kazaskeri olan mevlânâ Muhammed faziletleri arttı ve sâir-i mevâlî 'izâm kıyamete kadar Allah emsallerini arttırsın merhum muşarun ileyhın hilafına müttefik olup derâhim ve denânir vakfının sıhhatine ve lüzumuna fetva virup ve bunun emsâlinde rivâyeti-i za'îfa amel olunmakta zarar yoktur. Dedikleri rükkâb-ı hümayuna mufassalan 'arz ve haysiyet-i 'umûr-u dîn ve takviyyet-i şer' müstekîm senet-i seniyye şahane ve 'âdet-i merziyye padişaha nem olduğun ecelden fermân-ı celîl el-miktarım bu minval üzere sâdır olduğun memalik-i mahrûsemde kadim-i'l-'eyyâmda câri olduğun üzere cânib-i hayrâta mâil olup vakf itmek isteyen erbâb-ı hayrât akçeden ve filoriden kangısı ihtiyar ederlerse vakf eyleyeler buyurdum ki hükm-ü şerîf lazım el-ittiba' her birinize var. Bi hakkın bu hümayuğın tahte kaza gözde olan 'ameh halka tenbîh ve i'lân idesın ki erbâb-ı hayrattan kim akçe ve altın vakf itmek isterse vakf ide. Sonra eğer derâhim ve denânir der mevâlî 'izâm tarifini tebyîn ve ta'yîn idup fetva virdikleri üzere olan malından ifrâz idup sonra her ne nesneye vakf itmek isterse ol nesneye vakf idup teslim ile'l-mütevellî ile tescil maslahatı için emme-i selâsenin katlarında derâhim ve denânir vakfı sahih olduğuna binaen kibir ve vakf itdiğun akçe kendu mesârifeye sarf iddirin deyu taleb ide mütevellî dahi İmam Züfer'den ensârî rivâyeti üzere sıhhat-ı vakfa nazar idup ibtaline rıza virmedikten sonra hâkimi'l-vakt bu rivâyet üzere sıhhat-ı vakfa hükm idup bu sebebeden sıhhat-i mecma'a 'aleyha olmuş olup sirâc-ı emme ve mecma'i'l-emme Hazreti İmam-ı A'zam Kûfi rahmetullahi 'aleyh mezhebi üzere mücerred vakf eyledim deyup mütevellîye teslim itmekle vakf-ı lazım olduğuna binaen rucû' ve kibir ve mülküne 'avdet-i kast idup ve hâkim-i vakt dahi İmameyn-i Hümameyn Hazreti İmam Ebi Yusuf ve Hazreti İmam Muhammed mezhepleri üzerine lüzumuna hükm eyleye haliyen bu kavîl ile amel idup min ba'd bu kavle muhâlif-i amel itmemelu tahriren Rebiulevvel ayının sonunda 955 yılında bi yurd-ı Karapınar.'

Ebussuûd para vakıflarını, menkul malların vakfedilebilmesi çerçevesinde ele alır ve ona göre bu konuda en sağlıklı yol İmam Muhammed'in teamül kriterini esas almaktır.¹³⁸

6.7. Zaman Aşımı

Osmanlı hukukunda zaman aşımı ile ilgili kanunî düzenlemeler Ebussuûd tarafından Kanunî Sultan Süleyman'a 957 / 1550 yılında arz edilerek kanun haline getirilen fetvalar ile olmuştur.¹³⁹ Kefevî burada Ebussuûd'un fetvasını zikretmeden önce Kanunî Sultan Süleyman'ın Ebussuûd'a danışıp, onun görüşünü (re'y) diğerlerinden üstün tuttuğunu ifade eder ve 'Bu belgeyi şerefli parmakları ile yazdı:' diyerek fetvasına yer verir. Fetvaya göre menkullerde 15 yıl özürsüz ertelenen davalar zaman aşımına uğradığı gerekçesi ile dinlenmez. Ancak padişah emri ile gelen davacı bu süreye tabi değildir.¹⁴⁰

6.8. Öşür

Öşür, fıkıhta toprak ürünlerinden alınan zekat için kullanılan bir kavramdır.¹⁴¹ Osmanlı Devleti'nde halk bazen tarlasını bağ haline veya bağı harap olmuşsa tarla haline getirmiştir. Ebussuûd Efendi bağlar deftere bağ olarak kaydedilmemiş sonradan bağ haline getirilmiş olsa da öşrünü ve resmini sipahinin alacağını belirtmiştir.¹⁴²

6.9. Nezr

Adak kelimesinin Arapça karşılığı olan nezr, 'kişinin sorumlu olmadığı halde farz veya vacip bir ibadeti yapacağına dair Allah'a söz vermesi' demektir.¹⁴³

Hanefi alimler kişinin kendine zorunlu kıldığı ibadeti Allah'ın zorunlu kıldığı ibadet ile kıyas ederek; Ramazan bayramından önce fitır sadakasının verilmesinin, nisap miktarına ulaşan ama üzerinden bir yıl geçmemiş malın zekatının verilmesinin caiz olması gibi adakta zikredilen yer, zaman gibi sınırlandırmaların yerine getirilmeden de adağın geçerli olacağını belirtmişlerdir.¹⁴⁴ Yani adağın ibadet anlamı içermesi, Allah'a yakınlaşma ifade etmesi önemlidir. "Allah için Mekke'de oruç tutmak veya itikafa girmek adağım olsun" ya da "Mekke'de Allah için iki rekat namaz kılmam adağım olsun" şeklindeki adaklar başka bir yerde yerine getirilebilir.¹⁴⁵

İmam Züfer ise adakta anlama değil kişinin kullandığı kelimelere itibar edilmesi gerektiğini belirtir. Züfer'e göre kişi, adadığı şekilde ibadeti gerçekleştirmez ise adak borcundan kurtulmuş olmaz.¹⁴⁶

138 Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üni. Çorum İF Dergisi*, 4/7-8, (2005) 45. Detaylı bilgi için bkz. Kaşif Hamdi Okur, a.g.m.

139 Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu's-Su'ud Efendi*, 149.

140 Kefevî, *Ketâib*, 4/476; Ahmet Akgündüz, *Kanunname*, 4/56.

141 Mehmet Erkal, "Öşür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/97.

142 Kefevî, *Ketâib*, 4/483-484; Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebu's-Su'ud Efendi*, 96.

143 Ahmet Özel, "Adak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/337-338.

144 Serahşi, *Mebûsüt*, 3/204.

145 Serahşi, *Mebûsüt*, 3/208.

146 Serahşi, *Mebûsüt*, 3/204,208.

Ebussuûd nezr konusunda İmam Züfer'in görüşü ile fetva vererek¹⁴⁷ 'Mekke'nin fakirlerine' nezredilen malın Mekke fakirlerine tasadduk edilmesinin, Mekke'nin diğer beldeler gibi görülmemesinin uygun olacağını belirtmiştir.¹⁴⁸

6.10. Kelâmî Fetvalar

Kefevî'nin naklettiği Ebussuûd'un fetvalarından bir diğeri de, daha çok Eş'arî ve Maturîdî alimlerin tartıştığı, kişinin amellerinde zorunlu olup olmaması ile ilgili olan 'teklifi ma la yutak'tır.

Kader konusu ile ilgili olarak, kişinin işlediği günahların levhi mahfuzda yazılı olduğu ve bu davranışların emri zarûrî oluşu hakkındaki soruya¹⁴⁹ Ebussuûd tafsilatlı bir şekilde cevap vermiştir. Soruda zikredilen üç vecih ile insanın muzdar ve mecbur, fiillerinde ma'zûr olduğu belirtilmiştir. Birinci vecih; Allah'ın ilmi ve haberi ile ilgili olarak, Allah-u Te'âlanın bir şeyin vücûbunu veya adem-i vücûbunu bildirmesiyle bu haberin değişmesinin muhal olmasıdır.¹⁵⁰ İkinci vecih; insanın zarûrî olarak hareket ettiği ve seçtiği fiillerinde zorunlu olmasıdır.¹⁵¹ Üçüncü

147 Kefevî, *Ketâib*, 1/410; 4/459.

148 Kefevî, *Ketâib*, 1/411-412. 'Ölümden sonra terekесinden kadr-ı muayyeni fukara-ı Mekke'ye vasiyet eden Hind'e bu mesele i'lâm olursa ki 'Bir kimse Mekkelî fakirlere nezr etse, oranın dışındaki fakirler için kullanılması caizdir. Çünkü burada amaç fakirin ihtiyacını gidererek Allah'a yaklaşmaktır. Bunun içine özel bir mekan dahil edilmez. Fakih Ebu Leys: Bu üç alimimizin sözüdür, dedi. Züfer 'Mekke dışındakilere tasadduk edilmesi caiz değildir.' dedi.' Zeyd veya Hind mesele-i mezkureyi malum idindikte dese ki bundan akdem benden nezr vâki' olup eimme-i selase kavlin iltizâm etmemiş ki gayri fukaraya caiz ola. Mesele-i nezr henüz vâki' olduyusa mübtela muhayyerdir. Bu husus nezrde İmam Züfer kavline taklid iderin hususan ki Hasan-ı Basrî'den İmam Nevevî rivayet eder ki Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uzun bir hadisinde şöyle buyurdu: "Kulun Mekke'de yaptığı her hasene, diğer yerlerde yapılan 100.000 haseneye karşılık, her bir iyi amel de 100.000'e karşılık..." Zikr olunan faziletler Mekke haricinde hasıl olmaz. Bu hadis-i şerife binaen kavli-i Züfer'i ihtiyar ettim dese bu takdirce elbette Mekke de -şerefehallahu teala- şartı minvalince tasadduk icab ederdi?

El-cevâb: Allah-u alem bu babda İmam Züfer'in görüşü hakik ve rezin ve fikrî fikr-i dakik ve rasîndir. Hind isabet eylemiştir. Allah hasenelerini kabul eylesin hayırlarının mükafatını kat be kat versin. Bu 'abd-ı münib ve âkıl-ı erîbin merzi ve muhtarî budur. Vulât-ı İslamiyye'nin cemi'ine lâik budur ki bu babda İmam Züfer kavli ile amelî nefislerin üzerine icâb edup haremeyni şerifeyni sâir-i bilâd ve emsâr gibi görmeyeler, vallahu'l-müsteân. Ketebehu Ebu's-Su'ûd el-hakîr.'

149 Kefevî, *Ketâib*, 4/468, 469, 470, 471. 'Zeyd-i âlim nefisine zalim olup rûzu şebb ol bî edep fisku isyan işleyup 'inde'n-nâs tamam bed nâm oldukta cemaatten bir bölük kavm 'alâ vechi'l-levm ana takri'ler ve teşni'ler idup ber-muceb-i emri maruf ve nehyi münker onu fisktan men ettiklerinde dese kim: Meyhaneye gidene hüküm ve onda fisk edene hüküm ilm-i Allah'da mukadder ve levhi mahfuzda musatterdir. Şüphesiz benden bu fisk sudurî bir emr-i zarûridir.

Çu takdir etti hak kim fisk idem ben
Ne tedbir ana kim nâ çâr ederun ki
Kime hak eyleye bir işi takdir
Olur nâ çâr ana ol iş ne tedbir
Ne kim oldu ise ilminde mukadder
Zaruridir kim ol olur müyesser

Bes bu vecihle 'abd kazayı tekâlib-i yezd-anî ve takdir-i tasârif-i Rabbanîye mağlup olup muzdar ve mecbur fiilinde ma'zur olduğuna akl-ı sarîh ve nalk-i sahih bir nice vecihle delalet ederler.

150 Kefevî, *Ketâib*, 4/468-469; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012), 153.

151 Kefevî, *Ketâib*, 4/470. Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 153.

vecih ise Hz. Musa'nın Hz. Adem'i insanların cennetten çıkarılmasına neden olmakla suçlaması üzerine, olayın gerçekleşmesinden 40 yıl önce Allah'ın takdir ettiği şeyin gerçekleşmesinin garip karşılanması¹⁵² ile ilgili konuşmadır.¹⁵³ İnsan mecbur ve isyanıyla mazurdur, diyerek kaza ve kader konusunda üçüncü delil ile ihticac sahih olup, Zeyd'in zikredilen fisk içindeki durumunu terk etmesi doğru olur mu yoksa sahih olmayıp o itikadından vazgeçmesi mi emredilir? sorusu yöneltilir.¹⁵⁴ Ebussuûd bu soruya Maturudî düşünceye uygun olarak cevap vermiştir. Ona göre, kişi Zeyd'in fiillerinde mecbur, iyiliklerine sevap, kötülüklerine ceza olmayacağı itikadında ise bu zındık-ı mahzûd ve tehirsiz katledilmesi gerekir. Allah'ın ilmi ve haberinin Zeyd'in isyanı üzere olmasının cebri gerektirmediği, fiilin onun ihtiyarı ile sabit olduğu, Allah'ın yaratan kulun ise o fiili kesb eden olduğunu açıklamıştır. Hz. Peygamber'in hadisi ile de içinde bulunduğu fisk halinin değişmesinin mümkün olduğunu ve “bu kişilere iman teklifi, teklifi ma la yutaktır.” sözünün merdud olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁵

6.11. Tasavvufî Fetvalar

Osmanlı devletinde fıkıh ile tasavvuf ehli arasında vahdet-i vücud, raks, deverân, semâ gibi konular hakkında¹⁵⁶ tartışmaların olduğu bilinmektedir. Bu tartışmaların fıkıh ve tasavvuf alanlarında derin bilgi ve nüfuz sahibi kişiler¹⁵⁷ arasında vuku bulması, ilmî seviyede kalınarak birbirine zarar verecek bir mücadeleye dönüşmemesinde etkili olmuştur.¹⁵⁸

Ebussuûd bazı mutasavvıflar¹⁵⁹ hakkındaki fetvaları ile dikkatleri üzerine çekmiştir.¹⁶⁰ Verdiği idam fetvalarında bir hukukçu olarak dinden çıktıklarından emin olmadan bu kararı vermediği belirtilmiştir.¹⁶¹ Şeriata karşı olan, halkı fesada sürükleyecek hareketlere müdahalesi sert ve müsamahasız olmuştur.

Ebussuûd; İmam Gazzâlî, Muhyiddîn Arabî ve Celaleddin Rûmî gibi şeyhlerin tekfir

152 İbrahim Bayram, “Ebussuûd Efendi'nin Hidayet-Dalâlet Anlayışı”, *Gaziosmanpaşa Üni. İF Dergisi* 5/1 (2017) 140.

153 Kefevî, *Ketâib*, 4/470-471. Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 153-154.

154 Kefevî, *Ketâib*, 4/471. ‘Bu davaya sened-i kavî ve beyne manevidir dese insan mecburdur isyanıyla ma'zûr deyü kaza ve kaderi hüccet iddüğün babında vücûh-u selâse ile ihticâc-ı sahih olup ol i'tikad dâliyle halî onda terk olunması caiz olur mu yoksa sahih olmayup ol i'tikaddan rucû' ile emr olunur mu? Ve sahih olmadığı takdirce mesâil-i mezkureden 'amme ve hadis-i rasulden hassa cevâb ne vecihle olur? Beyanında ihşan buyurmakla Hak te'alâ dünyada devlet ve 'izzet hasenesi ve ukbada rahmet ve mağfîret hasenesi virup fi'd-dâreyn mukzî'l-murâd ve mer'î'l-fu'âd ile amin Ya Rabbe'l-'alemîn.

155 Kefevî, *Ketâib*, 4/471-474. Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 154-155.

156 Ferhat Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh – Tasavvuf ilişkisi: Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Gazi Üni. Çorum İF Dergisi* 1/1 (2002), 83,85-87; Reşat Öngören, “Ebussud'un Tasavvufî Yönü”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 292, 294.

157 Fakihler arasında Molla Fenârî, Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal ve EbusSuûd; Mutasavvıflar arasında Dâvûd-i Kayserî, Bedreddin İbn Kadî Simavna, Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî ve Aziz Mahmud Hüdâyî bulunmaktadır. (Ferhat Koca, a.g.m. s. 88)

158 Ferhat Koca, “Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, 88.

159 İdamlarına karar verilen Oğlan Şeyhi Mâşûkî, Şeyh Hamza Bâlî ve Şeyh Muhyiddin Karamânî bu mutasavvıflardandır. (Reşat Öngören, “Ebussud'un Tasavvufî Yönü”, 299)

160 Ferhat Koca, “Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, 92.

161 Reşat Öngören, “Ebussud'un Tasavvufî Yönü”, 300.

edilmesi ile ilgili soruya¹⁶²; asıl durumunu bildirmeyip farklı anlamlara gelebilecek sözler söylemeyi uygun görmeyerek Hakim İshak'ın batıl sözler söylemesi üzerine tecdîd-i iman ettirildiğini hatırlatarak cevap vermiştir.¹⁶³

'Kim kendini bilirse Rabb'ini bilir.' hadis-i şerîf olduğu takdirce mezkûr hadiste ma'rifet-i nefisten ve ma'rifet-i Zeyd'den murad nedir?' sorusuna Ebussuûd Efendi İmam Gazali'ye atıfla cevap vermiştir.¹⁶⁴

Ketâib'de nakledilen bir diğer fetva; Keramet ve mucize ile ilgilidir.¹⁶⁵ 'Nebinin her sözü gerçek midir?' diyen kişinin sebb-i nebî mi yoksa küfre mi düştüğü sorusuna Ebussuûd'un cevabı; sahîh hadis-i şerîfi inkar niyetiyle sorulan soru (istihâm-ı inkârî) peygamberliğe sebb etmek olacağı için küfrü gerekir. Ancak soruyu soran hadisi reddetmek maksadı ile sormadıysa iman tazeleyerek idam cezasından kurtulmuş olur. Aksi halde bi'l-ittifak katledilir. Müslüman olması halinde katlden kurtulur. Ancak diğer mezhep imamlarına göre katlden kurtulamaz. Zeyd hangi mezhebe mensub ise ona göre amel eder şeklinde cevap vermiştir.¹⁶⁶

Sonuç

Kefevî, fakihleri ilim silsilelerine göre tasnif ettiği eserinde Ebussuûd'un biyografisi haricinde birçok yerde fetvalarına yer vermiş ve hayatına dair bilgiler aktarmıştır. Ebussuûd'un ilmî yetkinliğini ve fetvalarının kuşatıcılığını vurgulamasının yanısıra Ebussuûd ile farklı düşündüğü mevzuda kendi görüşünü belirtmekten çekinmemiştir. Kefevî'nin, Ebussuûd'un hangi fetvasına katılmadığını eserinde zikretmemesi yapılacak yeni çalışmalara kapı aralamaktadır.

Fakihlerin hayatları ile ilgili verdiği ayrıntılı içerik ve zikrettiği fikhî görüşler ile literatürde önemli bir yere sahip olan *Ketâib*, Ebussuûd'un hayatı ve fetvalarıyla ilgili değerli bilgiler sunmuştur. Ebussuûd'un hayatı ile ilgili farklı olarak; Abdullah el-Berzeş el-Âbâdî ve Ramazanzâde Mehmed Çelebi ile aralarında bir husumet olduğu bilgisine ulaşılmıştır. *Ketâib*'in kaynak olarak kullanılmadığı bazı DİA maddelerinde ise (Alaeddin Ali el-Arabî, Muhyiddin Karamânî) yanlış bilgi ve eksikliklerin olduğu fark edilmiştir.

Ebussuûd, ilmiye teşkilatındaki görevleri, özellikle de şeyhülislamlık görevi süresince döneminin tartışmalı konuları hakkında çok sayıda fetva vermiştir. Bu fetvaların fetva katipleri tarafından belirli bir kitapta toplananları olduğu gibi farklı eserlerin içinde mevcut fetvaları da vardır. Ebussuûd'un çağdaşı olması nedeniyle Mahmud b. Süleyman el-Kefevî'nin eserinde de günümüz çalışmalarında yer bulmamış fetvalarının olduğunu gördük. Sabînin mahfelde Kur'an-ı Kerim okumasının caiz olmadığı, sabîye ölünün ruhu için Kur'an-ı Kerim okutulması, Kur'an-ı Kerim okuyana 'ahsente' demenin küfrü gerektirdiği ve nezr konusunda İmam Züfer'in görüşü ile fetva vermesi, Ebussuûd ile ilgili modern dönem çalışmalarında görmediğimiz fetvalardır.

162 Kefevî, *Ketâib*, 4/453; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 226.

163 Kefevî, *Ketâib*, 4/453; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 165.

164 Kefevî, *Ketâib*, 4/478-479; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 205.

165 Kefevî, *Ketâib*, 4/474-475; Ahmet Akgündüz, Kanunname, 4/42-43; Pehlül Düzenli, *Ma'rûzât*, 87.

166 Kefevî, *Ketâib*, 4/475-476; Pehlül Düzenli, *Ma'rûzât*, 89-92.

Eserde zikredilen bir başka fetva, padişahın özel hazinesindeki mallar için zekat gerekip gerekmediği sorusuna verdiği fetvadır. Bu fetva günümüz çalışmalarında yer almaktadır ancak bu fetvanın Kırım Hanı Devlet Giray'ın sorusu üzerine verildiği bilgisini bizlere Kefevî, Ketâib adlı eserinde vermektedir. Bu çalışmanın neticesinde, Ketâib üzerinde yapılacak çalışmaların ilmî birikime birçok noktada katkı sağlayacağı düşüncesindedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*. 1-5. İSTANBUL: Fey Vakfı. 1992.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuûd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/365-371. İSTANBUL: TDV Yayınları. 1994.
- Aktan, Hamza. "Kısmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/497-498. ANKARA: TDV Yayınları. 2002.
- Apaydın, Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İSTANBUL: TDV Yayınları. 2010.
- Arı, M. Salih. "Osmanlılar'da Şeyhülislamlık Müessesesi". *Yüzüncü Yıl Üni. İF Dergisi*. 1/170-178. Van: 1994.
- Atâyî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*. 1/640-641. İSTANBUL: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2017.
- Ayar, Talip. *Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği*. ANKARA: DİB Yayınları. 2014.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/478-482. İSTANBUL: TDV Yayınları. 1993.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İSTANBUL: Hars Yayıncılık. 2005.
- Baltacı, Cahid. *Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası. 1976.
- Bardakoğlu, Ali. "Diyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İSTANBUL: TDV Yayınları. 1994.
- Bayram, İbrahim. "Ebüssuûd Efendi'nin Hidayet-Dalâlet Anlayışı". *Gaziosmanpaşa Üni. İF Dergisi*. 5/115-144. 2017.
- Boyacıoğlu, Ramazan. "Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti". *Cumhuriyet Üni. İF Dergisi*. 1/161-171. Sivas: 1996.
- Değirmençay, Veyis. "Sultan Vele'd'in Sâhib Ataoğulları'na Methiyeleri". *Şarkiyat Mecmuası* 25/65-85. 2014.
- Demir, Abdullah. *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*. İstanbul: Ötügen Yayınları. 2006.
- Dikici, Recep. "Osmanlı Dönemi Sinoplu Alimler ve Edipler". *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslâm Sempozyumu*. 2/723-737. SİNOP: 2018.

- Doğan, Yusuf. “Hanefi Mezhebinin Teşekkülünde Buhara Dönemi”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. 1/105-120. SİNOP: 2018.
- Dürsun, Davut. Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din. İstanbul: İşaret Yayınları. 1989.
- Düzenli, Pehlul. Ma'rûzât. İstanbul: Klasik. 2013.
- Düzenli, Pehlül. *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*. İSTANBUL: Osmanlı Araştırmaları Vakfı. 2012.
- Elmalı, Hüseyin. “Hitabet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/158-160. İSTANBUL: TDV Yayınları. 1998.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İSTANBUL: Ensar Yayınları. 2013.
- Erkal, Mehmet. “Öşür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/97-100. İSTANBUL: TDV Yayınları. 2007.
- Fidan, Yılmaz. *Ebüs-suûd'un Fıkhî Meseleleri Çözümündeki Metodu (Basılmamış doktora tezi)*. İSTANBUL: 2007.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İSTANBUL: İst. Üni. Edebiyat F. Yay. 1977.
- Gültepe, Necati. *Ebüs-suûd Efendi*. İstanbul: Beyan Yayınları. 1984.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İSTANBUL: TDV Yayınları. 2012.
- Imber, Colin. *Şeriattan Kanuna*. çev. Murteza Bedir. İSTANBUL: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2004.
- İnalçık, Halil. “Devlet Giray”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/241-242. İSTANBUL: TDV Yayınları. 1994.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*. İSTANBUL: Eren Yayıncılık. 2000.
- İsmail H. Uzunçarşılı. *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. ANKARA: Türk Tarih Kurumu Yay. 1965.
- İşpirli, Mehmet. “Sarigörez Nüreddin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 2009. 36/151-152.
- İşpirli, Mehmet. “Şeyhülislam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İSTANBUL: TDV Yayınları. 2010.
- Kaya, Süleyman. “Osmanlı Hukukunda Şeyhülislam Fetvasının Yeri”. *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Alimler, Eserler, Meseleler*. İSTANBUL: İSAR Yayınları. 2017.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 2003.
- Koca, Ferhat. “Osmanlılar Dönemi Fıkıh – Tasavvuf ilişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”. *Gazi Üni. Çorum İF Dergisi* 1/73-131. 2002.
- Nesefî. *el-Mütesfa fî şerhi'n-Nâfi'*. İSTANBUL: İrşad Kitabevi. 2017.
- Okur, Kaşif Hamdi. “Bir Osmanlı Fakihinin Gözüyle Osmanlı Fukahâsi: Kefevî'nin Ketâib'i Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 23/361-377. 2014.
- Okur, Kaşif Hamdi. “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Gazi Üni. Çorum İF Dergisi*, 7/33-58. 2005.
- Öngören, Reşat. “Ebussud'un Tasavvufî Yönü”. *Türk Kültüründe İz Bırakan İskipli Âlimler Sempozyumu*. ANKARA: TDV Yayınları. 1998.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 2003.
- Özcan, Tahsin. *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*. İstanbul: Türkiye Finans Kültür Yayınları. 2010.

- Özel, Ahmet. "Kefevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/185-186. ANKARA: TDV Yayınları. 2002.
- Özel, Ahmet. "Müste'men". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sarıçioğlu, Ekrem. "Şeyhülislamlık Makamı". *Atatürk Üni. İF Dergisi*. 5/197-218. ERZURUM: 1982.
- Serahsî. Mabsût. ed. Mustafa Cevat Akşit. 16. İSTANBUL: Gümüşev Yayınları. 2008.
- Şen, Ercan. *Ebussuûd Efendi*. İSTANBUL: İlke Yayıncılık. 2016.
- Şimşek, Murat. "Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin Ketâib Adlı Eserinde Hz. Peygamber'in Konumu, Fazileti, İdari ve Kazaî Tasarrufları ile İlgili Görüşlerinin yer Aldığı Bölümün Tahkiki". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 14/375-390. 2009.
- Şimşek, Murat. "Osmanlı'da Fıkıh Tasavvuf İlişkisi: Kefevî'nin Ketâib'inde Süfiler". *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*. İSTANBUL: İSAR Yayınları. 2018.
- Tahir Efendi, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. sad. A. Fikri Yavuz. İsmail Özen. 1. İSTANBUL: Meral Yay. 1972.
- Yavuz, Mustafa. "Kefevî'ye Göre Hanefî Mezhebinin Teşekkülü". Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu Bildirileri. 1/121-134. SİNOP: 2018.
- Yavuz, Mustafa. Kefevî'nin Ketâib'inin İkinci Bölümünün Tenkitli Neşri ve Bu Bölüm Çerçevesinde Hanefî Mezhebinin Teşekkülü (Doktora Tezi) İstanbul: 2020.